

Принципи статусу та діяльності Конституційного Суду України

А. Колодій

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України, член-кореспондент НАПрН України,
начальник кафедри конституційного та міжнародного права
Національної академії внутрішніх справ України

Перш ніж розглядати принципи статусу та діяльності Конституційного Суду України, потрібно визначити основоположні поняття цього понятійно-категоріального ряду, а саме: «принцип права», «правовий статус», «юридична діяльність», «Конституційний Суд України», оскільки їх адекватне розуміння є запорукою науково обґрунтованого висвітлення зазначеної проблеми.

Термін «принцип» походить від латинського *«principium»* — основні, найзагальніші, вихідні положення, засоби, правила, що визначають природу і соціальну сутність явища, його спрямованість і властивості.

До найсуттєвіших ознак принципів права треба віднести насамперед регулятивність, яка визначає їхній нормативно-регулятивний характер, внутрішню єдність, об'єктивну зумовленість, ідеологічність, матеріалізованість у праві, історичність, загальну цілеспрямованість. Принципи права — це відправні ідеї його буття, що виражають найважливіші закономірності і підвалини цього типу держави і права, є однопорядковими із сутністю права і утворюють його основні риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю й загальнозначущістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови і зміцнення певного суспільного ладу.

«Правовий статус (від лат. *status* — становище) — сукупність прав і обов'язків фізичних та юридичних осіб. В Україні він визначається Конституцією, законами та іншими нормативно-правовими актами, міжнародними договорами, ратифікованими Верховною Радою України.

Правовий статус юридичних осіб визначається через їх компетенцію, тобто права і обов'язки цих осіб, зафіксовані в чинному законодавстві. Йдеться про державні органи, підприємства, установи та організації», — небезпідставно зазначається у «Великому енциклопедичному юридичному словнику»¹.

Поширеною є думка, що до елементів правового статусу державного органу чи органу місцевого самоврядування належать не тільки сукупність прав і обов'язків, а й правосуб'єктність, принципи статусу, компетенція, основою якої є повноваження, гарантії статусу та відповідальність. Зважаючи на це, ми досліджуватимемо принципи статусу Конституційного Суду України, враховуючи саме вихідні положення, які визначають сутність наведених елементів правового статусу будь-якого органу, у тому числі й Конституційного Суду України.

¹ Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. — К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. — 992 с. — С. 693.

Стосовно категорії «юридична діяльність» зазначимо, що це вид соціальної діяльності, якою займаються юристи з використанням юридичних знань, засобів, дотримуючись у передбачених законом випадках юридичної форми, з метою вирішення різних юридичних проблем¹. Зрозуміло, що Конституційний Суд України здійснює свою діяльність у сфері конституційної юрисдикції.

Конституційний Суд України — єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні, судовий орган відповідної юрисдикції, завданням якого є гарантування верховенства Конституції України як Основного Закону держави на всій території України². Враховуючи це, а також інші доктринальні визначення Конституційного Суду України, можна стверджувати, що Конституційний Суд України — загальнодержавний, колегіальний, постійно діючий єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні, який призначається. А тому доцільно було б передбачити його як виборний орган, що формується з'їздом суддів України, з'їздом адвокатів України, з'їздом представників вищих юридичних навчальних закладів та наукових установ. При цьому конституційний склад останніх має становити не менше 50 %.

Необхідно розрізняти принципи статусу та принципи діяльності Конституційного Суду України, адже статус і діяльність, як уже зазначалося, — це діалектично взаємопов'язані, але зовсім різні явища соціального життя і, відповідно, наукові категорії.

Аналіз чинних нормативно-правових актів, що регламентують статус та діяльність Конституційного Суду України, переконує, що до основоположних засад його статусу можна віднести такі принципи:

1) заборону делегування та привласнення функцій Конституційного Суду України іншими органами чи посадовими особами, оскільки стаття 147 Конституції України та стаття 1 Закону України «Про Конституційний Суд України» (далі — Закон) визнали його єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні;

2) верховенство Конституції України, оскільки стаття 2 Закону передбачила, що завданням Конституційного Суду України є «гарантування верховенства Конституції України як Основного Закону держави на всій території України»;

3) рівне представництво законодавчої, виконавчої та судової влади при формуванні Конституційного Суду України, адже частина друга статті 148 Конституції України та частина друга статті 5 Закону передбачають норму, згідно з якою «Президент України, Верховна Рада України та з'їзд суддів України призначають по шість суддів Конституційного Суду України»;

4) абсолютну визначеність повноважень Конституційного Суду України, про що свідчить зміст статті 150 Конституції України та глави 2 Закону, у яких не тільки вичерпно визначено повноваження Конституційного Суду України, а й у статті 14 передбачено межі цих повноважень;

¹ Сучасна правова енциклопедія / О. В. Зайчук, О. Л. Копиленко, Н. М. Оніщенко [та ін.] ; за заг. ред. О. В. Зайчука ; Ін-т законодавства Верховної Ради України. — К. : Юрінком Інтер, 2010. — 384 с. — С. 355.

² Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. — К. : Укр. енцикл., 2001. — Т. 3 : К–М. — 2001. — С. 282.

5) фінансове, організаційне, наукове та інше забезпечення статусу Конституційного Суду України (статті 31–37 Закону).

Основні принципи діяльності Конституційного Суду України передбачено у статті 4 Закону, в якій зазначається, що «діяльність Конституційного Суду України ґрунтується на принципах верховенства права, незалежності, колегіальності, рівноправності суддів, гласності, повного і всебічного розгляду справ та обґрунтованості прийнятих ним рішень». Вони можуть бути доповнені, наприклад, принципом обов'язковості рішень і висновків Конституційного Суду України, передбаченим частиною п'ятою статті 124 Конституції України та статтею 69 Закону. Вважаємо за доцільне розглянути їх детальніше у світлі діяльності Конституційного Суду України.

Принцип верховенства права у діяльності Конституційного Суду України означає, що він має керуватися не тільки чинним законодавством, а й загальнолюдськими ідеями справедливості, гуманізму, милосердя, безпеки, поваги до прав людини тощо¹.

При цьому нагадаємо, що до компетенції Конституційного Суду України належить вирішення питань про відповідність законів та інших правових актів Конституції України й офіційне тлумачення Конституції і законів України, які приймаються переважно органами державної влади, а тому Конституційний Суд України має можливість і повинен протистояти можливій етатизації держави. Принцип верховенства права у діяльності Конституційного Суду України має реалізовуватися таким чином, щоб підпорядковувати державу громадянському суспільству, яке саме вирішує питання про форму, зміст і соціальне призначення держави.

Реалізуючи принцип верховенства права, Конституційний Суд України має виходити з того, що: не держава створює право, а навпаки, право є основою організації і життєдіяльності держави; не держава надає права і свободи людині, а народ створює право, щоб насамперед обмежити ним державну владу; право утворюється інститутами громадянського суспільства у процесі повсякденного його функціонування, а держава лише офіційно визнає, формалізує та надає праву загальнообов'язкової сили, систематизує та охороняє його; розмежовується право і закон та утверджується верховенство права щодо закону; право і держава розглядаються як самодостатні і відносно незалежні соціальні явища, що мають власну історію, закономірності існування та функціонування; в основі права завжди лежить ідея справедливості, яка змінюється у часі і просторі, а в основі закону — суб'єктивна воля законодавця, яка не завжди відповідає цій ідеї.

Стаття 2 Закону передбачає, що завданням Конституційного Суду України є гарантування верховенства Конституції України як Основного Закону держави на всій території України, а у статті 4 вже йдеться про принцип верховенства права. Принцип верховенства права і завдання забезпечення верховенства Конституції України — це різні правові явища, але завдання і принципи як категорії найвищого рівня абстрагування, від яких залежить все інше правове регу-

¹ *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. — К. : Укр. енцикл., 1998. — Т. 1 : А–Г. — С. 341–342.

лювання статусу та діяльності Конституційного Суду України, мають узгоджуватися між собою.

Принцип незалежності у діяльності Конституційного Суду України означає, що при здійсненні своїх повноважень Конституційний Суд України зобов'язаний керуватися тільки законом, і ніхто не має права безпосередньо чи опосередковано впливати на нього. Конституційний Суд України не зобов'язаний звітувати перед будь-яким іншим державним органом, надавати офіційні роз'яснення взагалі та у конкретних справах, що перебувають у його провадженні.

Як правило, у вітчизняній юридичній науці та практиці принцип незалежності державного органу чи органу місцевого самоврядування модифікується у принцип незалежності осіб, які у ньому працюють, що є традиційним для вітчизняної юридичної науки та практики, але не зовсім правильним з погляду формальної логіки. Це стосується і суддів Конституційного Суду України. Зокрема, про це йдеться у частині першій статті 126 Конституції України та статті 27 Закону, де передбачається, що «судді Конституційного Суду України при здійсненні своїх повноважень є незалежними і підкоряються лише Конституції України та керуються цим Законом, іншими законами України, крім тих законів або їх окремих положень, що є предметом розгляду Конституційного Суду України». У подальших статтях йдеться про недоторканність особи судді Конституційного Суду України, його соціальне і побутове забезпечення. На аналогічні формулювання можна натрапити й у конституціях інших країн світу, наприклад у статті 97 Конституції Федеративної Республіки Німеччина, яка передбачає, що «судді незалежні і підкоряються лише закону»¹.

Водночас забезпечення дійсної незалежності Конституційного Суду України є чи не найскладнішим завданням, що стосується його статусу та діяльності.

Принцип колегіальності у діяльності Конституційного Суду України означає насамперед те, що реалізація його повноважень здійснюється групою суддів, які мають рівні права й обов'язки. При цьому колегіальність у його діяльності є вирішальною, оскільки всі судді Конституційного Суду України мають вирішальний (ухвальний), а не дорадчий голос. Саме для реалізації принципу колегіальності Закон передбачив можливість утворення колегій суддів, постійних і тимчасових комісій, а рішення, що приймаються колегіально, втілюються у життя у формі рішень, висновків та інших актів.

Принцип колегіальності стосується всієї діяльності Конституційного Суду України, але найбільшою мірою та найбільш наочно він виявляється під час здійснення конституційного судочинства, де цей принцип забезпечує всебічність, повноту та об'єктивність розгляду матеріалів справи. Принцип колегіальності реалізовано у частинах п'ятій та шостій статті 50 Закону, яка встановлює, що засідання Конституційного Суду України є повноважним, якщо на ньому присутні не менше 11 суддів Конституційного Суду України. Рішення Конституційного Суду України на його засіданнях приймається, якщо за це рішення проголосувало

¹ Конституції зарубіжних країн : навч. посіб. / авт.-упоряд. : В. О. Сержогін, Ю. М. Коломієць, О. В. Марцеляк та ін. / за заг. ред. к. ю. н., доц. В. О. Сержогіна. — Х. : ФІНН, 2009. — С. 107.

більше половини суддів Конституційного Суду України, які брали участь у засіданні.

Ще конкретніше принцип колегіальності передбачений у Регламенті Конституційного Суду України, затвердженому Рішенням Конституційного Суду України від 5 березня 1997 року, у § 28 якого встановлено: «Розгляд справ, прийняття рішень і надання висновків у справах проводиться Конституційним Судом України колегіально».

Принцип рівноправності суддів Конституційного Суду України гарантує однакові права і свободи суддів Конституційного Суду України, їх рівність перед законом. Він також означає, що у суддів Конституційного Суду України не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними та іншими ознаками. Судді Конституційного Суду України є рівноправними незалежно від того, призначені вони Верховною Радою України, Президентом України чи з'їздом суддів України.

З принципом рівноправності суддів узгоджуються також статті 21, 22 Закону, що передбачають повноваження Голови та заступників Голови Конституційного Суду України. У § 29 Регламенту Конституційного Суду України закріплено: «Усі судді Конституційного Суду України є рівноправними під час розгляду справ на засіданні колегії суддів, на засіданні, пленарному засіданні Конституційного Суду України».

Принцип гласності у діяльності Конституційного Суду України передбачено частиною другою статті 129 Конституції України. Він означає, що розгляд справ у Конституційному Суді України є відкритим. На ньому можуть бути присутні всі охочі. Про це йдеться у частині четвертій § 30 Регламенту Конституційного Суду України: «Розгляд справ на пленарному засіданні Конституційного Суду України, незалежно від форми слухання, проводиться відкрито. Якщо розгляд справи на відкритому пленарному засіданні Конституційного Суду України може призвести до розголошення державної або іншої таємниці, що охороняється законом, справа за ухвалою Конституційного Суду України розглядається на закритому пленарному засіданні».

До того ж стаття 67 Закону передбачає, що «рішення і висновки Конституційного Суду України разом з окремою думкою суддів Конституційного Суду України протягом наступного робочого дня після їх підписання оприлюднюються на офіційному веб-сайті Конституційного Суду України і направляються Президенту України, Верховній Раді України та Кабінету Міністрів України. Рішення і висновки Конституційного Суду України разом з окремою думкою суддів Конституційного Суду України публікуються у «Віснику Конституційного Суду України» та в інших офіційних виданнях України». Зазначені положення свідчать також про дотримання принципу гласності у діяльності Конституційного Суду України.

У § 41 Регламенту Конституційного Суду України передбачено порядок допуску до залу засідань осіб, які бажають бути присутніми на пленарному засіданні Конституційного Суду України, та представників засобів масової інформації і встановлено, що «особи, які бажають бути присутніми на пленарному засіданні, допускаються до Залу засідань до початку розгляду справи і під час перерви за

наявності вільних місць. Представники засобів масової інформації, акредитовані при Конституційному Суді України, проходять до Залу засідань на відведені для них місця за акредитаційними посвідченнями, інші журналісти — за списком, поданим Прес-службою Конституційного Суду України».

На реалізацію принципу повного і всебічного розгляду справ Конституційним Судом України спрямована стаття 54 Закону: «Колегія суддів під час підготовки справи, Конституційний Суд України в процесі провадження у справі мають право витребувати від ... органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, посадових осіб, підприємств, установ, організацій усіх форм власності, політичних партій та інших об'єднань громадян і окремих громадян необхідні документи, матеріали та інші відомості, що стосуються справи». Вони також мають право призначати експертизу, залучати до участі в конституційному провадженні експертів, викликати посадових осіб, експертів, свідків, представників за законом та уповноважених за дорученням, громадян, участь яких повинна забезпечити об'єктивний і повний розгляд справи.

Принцип обґрунтованості прийнятих рішень Конституційним Судом України зафіксований у частині другій § 55 Регламенту Конституційного Суду України, відповідно до якої рішення, висновки Конституційного Суду України мають бути належно обґрунтовані. Доречно зазначити, що принцип обґрунтованості прийнятих рішень безпосередньо пов'язаний із принципом повного і всебічного розгляду справ Конституційним Судом України.